

ἙΠΕΤΗΡΙΟΝ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΝ

ἜΤΟΣ Ζ'

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐπίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ἸΘΗΝΑΙ 1930

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ὅτε κατὰ πρῶτον ἐπεχείρησα τὴν μελέτην τῆς Ν. Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ προσεπάθουν νὰ ἐρμηνεύσω κατὰ δύναμιν φαινόμενά τινα αὐτῆς, πάντοτε παρατήρουν τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νέων φαινομένων, ὅτι δηλ. τὰ νέα μόνον ἀναγόμενα εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἐκεῖθεν ἱστορικῶς παρακολουθούμενα δύνανται νὰ τύχουν τῆς προσηκούσης ἐρμηνείας. Τοῦτο εἶχε πολὺ πρότερον παρατηρήσει ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς, διὸ καὶ εἶπε τὸ γνωστὸν «ὅποιος χωρὶς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν νέαν ἢ ἀπατᾶται ἢ ἀπατᾷ.» Ἐντεῦθεν ἐσχημάτισα τὴν πεποιθήσιν ὅτι μόνον ἐν συνεξετάσει τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι σήμερον εἶναι δυνατόν καὶ νὰ συμπληρωθῇ ἢ ἐν πολλοῖς ἕλλιπῆς παράδοσις αὐτῆς καὶ νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐπιστημονικῶς πολλὰ γλωσσικὰ φαινόμενα, καὶ δὴ καὶ νὰ καταρτισθῇ ὁ μέγας λεξιλογικὸς θησαυρὸς αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ πάντες, ὅσοι καὶ πρότερον Ἑλληνιστὶ ἐλάλησαν (ἀδιάφορον, ἂν ὠνομάζοντο Ῥωμαῖοι ἢ ἀπλῶς Χριστιανοί) καὶ νῦν λαλοῦσιν, ἓνα λαὸν — τὸν Ἑλληνικὸν — ἀπήρτιζον καὶ ἀπαρτίζον καὶ δὲν διεσχίσθησαν εἰς διάφορα ἔθνη (ὅπως λ.χ. οἱ λαλοῦντες Λατινιστί), διὰ τοῦτο μία καὶ ἀδιαίρετος ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ἡ ἐν χρήσει παρ' αὐτοῖς γλῶσσα, καὶ δὴ ἀναγκαίως ἐν λεξικὸν ταύτης θὰ ὤφειλε νὰ συνταχθῇ.

Βραδύτερον λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ φιλολογία εἶναι ἐκτενεστάτη, ὅτι πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι ἀνάγκη νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ ξέναι γλῶσσαι, ὅσαι ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτήν, προσέτι δὲ ὅτι ἡ μὲν γραπτὴ παράδοσις τῆς γλώσσης τῶν παλαιότερων χρόνων δὲν κινδυνεύει σήμερον ν' ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ καὶ συμπληροῦνται ὁσημέραι διὰ τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἐκδόσεως ἀγνώστων μέχρι τοῦδε πηγῶν αὐτῆς (χειρογράφων, ἐπιγραφῶν, παπύρων), ὅτι δὲ τούναντίον ἡ ἐν χρήσει σήμερον προφορικὴ ὁσημέραι ἀποβάλλει διὰ πολλὰς αἰτίας — σχολεῖα, βιβλία, ἐφημερίδας, στρατόν, ἐπικοινωνίαν — πολλὰ τὰ ἰδιαίζοντα εἰς διαφόρους διαλέκτους καὶ ἰδιώματα, πλὴν τούτων δὲ καὶ ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ δυνάμεις ἡμῶν εἶναι μικραὶ καὶ δὴ καὶ ἀνεπαρκεῖς πρὸς τὸ μέγα ἔργον, τὸ ἐν δηλ. λεξικὸν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς, ταῦτα πάντα λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ἐπίσθη ὅτι ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ λεξικοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς.

Ἐντεῦθεν νοεῖ ἕκαστος πόσης εὐφροσύνης ἐπλήρωσε τὴν ψυχὴν μου ἢ εἰσήγησις τοῦ φίλου Καθηγητοῦ κ. Ρ. Kfetschmer ἐν τῷ Β'. Διεθνεί Βυζαντινολογικῷ Συνεδρίῳ τοῦ Βελιγραδίου, περὶ μεσαιωνικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ ἀπόφασίς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν περὶ συντάξεως καὶ ἐκδόσεως καὶ τοῦ Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς.

Ἄλλὰ προκειμένου ν' ἀρχίσῃ, σὺν Θεῷ, ἡ σύνταξις τοῦ ἔργου, προβάλλονται ἀπορήματα τινα, περὶ ὧν καλὸν εἶναι νὰ γίνῃ ἀπὸ τοῦδε λόγος.

Καὶ πρῶτον τίνα τὰ ὄρια τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης γλώσσης; Δὲν ἀγνοῶ ὅτι ἤδη πρὸ πολλοῦ πολλοὶ ἐπεχείρησαν καὶ ἔβησαν τοιαῦτα ποικίλα ὄρια. Ἄλλ' εἰς ἐμὲ θὰ ἐπιτραπῇ — ἔχοντα ὑπ' ὄψιν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν γλῶσσαν — νὰ μὴ χωρίσω ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς τὴν τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης, περὶ ἧς ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς εἶπεν ὅτι ἔβασε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο κυριολεκτικώτερον λεχθὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἐπὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς χρήσεις καὶ τὰς σημασίας καὶ τὴν σύνταξιν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς ἐπέδρασεν ἡ γλῶσσα τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης. Ἄς προστεθῇ εἰς ταῦτα ὅτι, καθ' ἃ πρὸ πολλοῦ ἀπεδείχθη (πρβλ. ΜΝΕ. Α'. σελ. 20 κέξ. καὶ σ. 23 σημ.) τοιαύτη τις, ὁποῖα εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης, ἦτο καὶ ἡ τότε ἐν χρήσει λαλουμένη Ἑλληνικὴ. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι ἐκ τῆς λαλουμένης πρότερον Ἑλληνικῆς προῆλθεν ἡ Μεσαιωνικὴ. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἀνευ ἐξετάσεως τῆς πηγῆς καὶ ἀρχῆς αὐτῆς. Ἐπειτα, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν πρῶτον ὅτι διὰ τῆς εἰς Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον ἐξαπλώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ βραδύτερον διὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως μετεβλήθη καθ' ὁλοκληρίαν ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔπειτα δὲ ὅτι διὰ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ὁ θρησκευτικὸς, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ οἰκογενειακός, ὅτι προσέτι ἀδιαλείπτως καὶ ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἐν ταῖς μοναῖς ἤκουον καὶ ἐμελέτων τὰς Γραφὰς ταύτας — ὅτε μάλιστα τάσεις καλογηρισμοῦ καὶ ἀσκητισμοῦ κατεῖχον τὸν μεσαιωνικὸν κόσμον — ὅτι τέλος καὶ αὐτὸ τὸ ἔθνικόν ὄνομα Ἕλληνες περιέπεσεν εἰς ἀχρησίαν, ἠρκοῦντο δ' ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸ πολιτικὸν Ῥωμαῖοι καὶ τὸ θρησκευτικὸν Χριστιανοί, ταῦτα πάντα λαμβάνων ὑπ' ὄψιν νοεῖ πᾶς τις, πῶς ὁλόκληρος ὁ βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ δὴ καὶ τὸ κάτοπτρον αὐτοῦ, ἡ γλῶσσα, ἐμέλλεν ἀναγκαίως νὰ μεταρρυθμισθῇ πολλαχῶς, ἦτοι καὶ εἰς λόγον τύπων, συντάξεων, φράσεων, σημασίας τῶν λέξεων κ. λ. κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ δὴ ὅτι ἡ ἱστορικὴ, ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς γλώσσης ταύτης, ἀπὸ τῆς πρώτης πηγῆς τῶν ἀλλοιώσεων τούτων, ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ. Καὶ φαίνεται μὲν ἴσως παράδοξον ὅτι συγγραφεῖς τῶν ἐφεξῆς χρόνων, Ἀττικισταὶ καὶ ἄλλοι ἐλλόγιμοι, καταλέγονται οὕτως εἰς τοὺς τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς τὸ ζήτημα τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅχι εἰς τίνα γλῶσσαν ἔγραψε τὰ ἔργα αὐτοῦ ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα συγγραφεύς, ἀλλὰ ποία τις ἦτο τότε ἡ γλῶσσα

τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ δὴ τίνα τῶν στοιχείων τῆς γλώσσης αὐτοῦ εἶναι σύγχρονα καὶ τίνα παλαιότερα, δάνεια.

Ὅπως πρὸς τὰ ἄνω, οὕτω καὶ πρὸς τὰ κάτω εἶναι τὰ ὄρια τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δυσκαθόριστα. Ὁ αἰσιδιδμος Κοραῆς ἀσχολούμενος ἐν τοῖς Ἀτάκτοις αὐτοῦ περὶ τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ δημοσιεύσῃ ἐπαιτικά τινα ποιήματα τοῦ Προδρομοῦ, δεικνύων οὕτως ὅτι τὸ κείμενον τούτων ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν, καὶ δὴ ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχίζει αὕτη. Τὴν γνώμην ταύτην ἀναγκάζεται ν' ἀποδεχθῆ πᾶς, ὅστις ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Διότι ἀληθῶς ἤδη κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἡ λαλουμένη Ἑλληνικὴ εἶχεν ἐξελιχθῆ σφόδρα, ἐφαίνετο νέα Ἑλληνικὴ. Ἐπειδὴ δ' ὁμως καὶ κατὰ τοὺς ἀκολουθούτους χρόνους μέχρι τῆς Ἀλώσεως πολλοὶ λόγιοι μετεχειρίσθησαν τὴν τότε ἐπίσημον γλώσσαν, ὅπως ἄλλοι τὴν λαλουμένην μὲν ἑκασταχοῦ, ἀνάμεικτον δὲ ἐκ ποικίλων στοιχείων, ὡς καὶ ξένων λέξεων, καὶ τούτους πάντας μελετῶσιν οἱ ἐρευνηταὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνάγκη χάριν αὐτῶν τὸ λεξικὸν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς νὰ περιλάβῃ καὶ τοὺς συγγραφεῖς τούτους μέχρι τῶν χρόνων, ἀφ' ὧν ἀρχίζει τὸ Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τοῦ ὁποῖου ἡ δημοσίευσις ἤρχισεν ἤδη.

Ἄλλο ἀπόρημα: πρέπει νὰ περιληφθῶσιν εἰς τὸ Λεξικὸν τοῦτο καὶ ἐκεῖναι λέξεις, ὅσαι προδήλως ἦσαν ἐν χρήσει παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ, ἀλλὰ δὲν ἐγράφοντο (πρβλ. σακάζω, σαμαϊά, λαγάζω, ταμίσι κλ.); Ἢ εἴπη τις: ὄχι! Ἀλλὰ ἂν τὰ λεγόμενα μόνον ἐπέδρασαν ἐπὶ τίνα τῶν γραφομένων, ἂν ὑπῆρξαν πρότυπα εἰς δημιουργίαν ἄλλων; Ἢ ἔλλειψις αὕτη θὰ θεραπευθῆ μόνον, ἂν οἱ συντάκται τοῦ Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς εὐρίσκωνται ἐν διαρκεί, στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τῶν συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς.

Ἐπειτα ἐρωτᾶται, ἂν εἶναι ἐν τῷ παρόντι δυνατὸς ὁ γνησίως ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς τοῦ ἐπιθυμητοῦ τούτου Λεξικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς.

Περὶ τούτου ἐπιτρέπονται, νομίζω, μεγάλαι ἀμφιβολίαι, ὅπως θὰ μοι ὁμολογήσῃ ἕκαστος, λαβὼν πρὸ ὀφθαλμῶν 1) ὅτι πολλὰ μεσαιωνικὰ βιβλία εἶναι ἢ ὅλως ἀνέκδοτα ἢ ἐλλιπῶς ἐκδεδομένα 2) ὅτι ἡ μεγάλη ἔκτασις αὐτῶν καὶ ἡ ποιότης τῆς γλώσσης των καθιστῶσιν ἀδύνατον καὶ ἄσκοπον τὴν ἀποδελτίωσιν τοῦ ἐν αὐτοῖς θησαυροῦ τῶν λέξεων, ἐπιβάλλουσι δὲ τὴν ἀπάνθισιν μὲν τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ὅσα ἐκάστοτε θὰ κρίνωνται σύμφωνα πρὸς τοὺς χρόνους, παράλειψιν δὲ τῶν ἄλλων, ὅσα θὰ κρίνωνται ἀλλότρια αὐτῶν. Βεβαίως τὸ ἔργον θὰ προσκρούσῃ εἰς ποικίλας δυσχερείας. Οἱ συντάκται αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ εἶναι εἰδήμονες τῆς τε ἀρχαίας καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, καθὼς καὶ ἄλλων γλωσσῶν, καὶ δὴ ἐκείνων, ὅσαι ὅπωςδήποτε ἦλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν. Διότι καὶ εἰς κρίσιν τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων

καὶ εἰς ὀρθὴν κατανόησιν πολλῶν φθογγικῶν ἀλλοιώσεων, ὡς καὶ πολλῶν λέξεων, τύπων, συντάξεων, θὰ βοηθήσουν ἢ ἀρχαία καὶ μάλιστα ἢ νέα Ἑλληνικὴ καὶ αἱ διάλεκτοι αὐτῆς. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι κατ' ἀνάγκην ὀφείλουν οἱ συντάκται αὐτοῦ πάντοτε νὰ παρακολουθοῦν καὶ τὰς ἐργασίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν καὶ τὸν λεξιλογικὸν θησαυρὸν τῆς.

Ὡς βλέπετε, αἱ δυσκολίαι εἶναι μεγάλαι. Ἀλλὰ θαρσεῖν χρή. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ ἐγχειρήματος θὰ δώσῃ ἡμῖν τὰς ἀναγκαίας δυνάμεις. Βλέπομεν ἄλλως τε περὶ ἡμᾶς τοσοῦτους ἐπιφανεῖς φίλους καὶ ἐπιστήμονας ἐξ ὅλων τῶν ἔθνων, τὰ ὅποια πρωτοστατοῦσιν ἐν τῇ καλλιέργειᾳ τῶν ἐπιστημῶν, προθυμοὺς νὰ συνδράμωσιν ἡμᾶς. Τοῦτο ἐνθαρρύνει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ χωρήσωμεν πλήρεις ἐλπίδων εἰς τὸ ἔργον.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ